УДК 81’1:398.91

ОБ’ЄКТИВАЦІЯ СТАТУСНИХ РОЛЕЙ ЧОЛОВІКА І ДРУЖИНИ В ПАРЕМІЯХ СЛОВ’ЯНСЬКИХ, ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ

Коцюба З. Г.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Опозиція «своє – чуже» виникає з найархаїчнішого універсального механізму самоідентифікації етнічної свідомості, який виражається в семіотичній моделі «я – вони», і є опорним пунктом у визначенні менталітету як специфічної для певного соціуму системи світорозуміння та світовідчуття і трактується як одна з найважливіших концептуальних опозицій, що, з одного боку, розділяє національні культури, а з другого, – їх зближує [13]. Тому будь-які ціннісні протиставлення в побутовій свідомості є похідними стосовно опозиції «своє – чуже», а її дослідження дає змогу визначити специфіку колективних уявлень про світ, характерних для представників різних мовних спільнот. Особливості трактування меж «свого» в різних культурах можна вважати одним із різномовних виявів самоідентифікації особистості, адже, на думку російського дослідника Г. Берестнєва, займенники «свій» і «себе» вказують на межі простору, присвоєні суб’єктом, і дають змогу зрозуміти, яким предметним змістом наповнене уявлення носіїв мови про власне «я» [1, с. 76–82].

Особливим типом взаємовідносин між *своїми* у всіх культурах є стосунки подружжя, які в побутовій свідомості носіїв української, російської, польської, англійської і французької мов, вербалізованій у прислів’ях і приказках, набувають національно маркованих ознак, аналізові яких присвячена пропонована стаття.

У слов'янській побутовій свідомості стосунки чоловіка і дружини прирівнюються до взаємин із найближчими кровними родичами (здебільшого батьків), а іноді отримують вище статусне кваліфікаційне маркування: *Добра жінка чоловікові ліпша від рідного батька* [9, с. 91]; *Добрий чоловік жінці ліпший від рідної матері* [9, с. 99]; *Три друга: батько, мати та вірна жінка* [9, с. 97] – *Три друга: отец, да мать, да верная жена* [5, 1, с. 289]; *Муж жене отец, жена мужу венец* [5, 1, с. 291]; *Miły mi brat i swat, ale milsza żona* [15, 3, с. 956]; *Dla człowieka miłego nie dbam o krewnego żadnego* [15, 1, с. 380] та ін. Для носіїв англійської і французької мов подібне зіставлення не властиве, проте в обох культурах стосунки між чоловіком і жінкою трактуються як зв'язки *своїх*, оскільки не виходять за межі власного Я, що опосередковано вербалізується в пареміях. Так, французи підкреслюють міцність і непорушність подружніх уз: *Il n’est si fort lien que de femme* [12, с. 254]; *Prendre femme est le plus fort lien qui soit* [12, с. 259]. В англійській приказці *He that speaks ill of his wife dishonours himself* [14, с. 527] дружина кваліфікується як частина чоловікового Я, що загалом характерно для колективної свідомості інших, навіть культурно дистанційованих [17, с. 103], народів, пор.: *Муж і жона – одно тіло, одно діло, один дух; Муж з жоною – що борошно з водою* [9, с. 100]; *Жена по муже честна* [5, 1, с. 288]; *Помеж мужа и*

жены нитки не проденешь [5, 1, с. 290]; *Mąż i żona to dwa ciała, a jedna dusza; Mąż a żona jest jako jedno sukno, jako jedno płótno* [15, 2, с. 431]; *Mann und Weib sind ein Leib; Mari et femme ne font qu'un corps* [3, с. 99]; *Mari et femme sont joints ensemble comme la mie à la croûte* [12, с. 330].

Загалом щасливі подружні стосунки мають особливу цінність для носіїв української, російської, польської й англійської мов. В українській й англійській колективній свідомості вони прирівнюються до вартості здоров'я: *Добра жінка і здоров'я – то найбільший скарб* [9, с. 90]; *Не тот богат, у кого много добра, а тот, у кого жена добра* [6, с. 91]; *Dobra żona – złoto (perła droga dana od samego Boga)* [15, 3, с. 953]; *A good wife and health is a man's best wealth* [19, с. 169] і под.

Особливе місце в кваліфікації статусних ролей передусім слов'янського подружжя займає концепт ПРАЦЯ, оскільки праця, здебільшого фізична, була джерелом добробуту української, як і російської (переважно селянської), сім'ї періоду активного творення паремій. Тому саме працьовитість найбільше цінувалася і в подружніх стосунках, і при виборі нареченої. Звідси – закономірність виникнення прислів'їв на зразок *Жінка ледащо в хаті нінащо* [9, с. 92]; *Лучче чорта тримать, ніж ледачу жінку мать* [9, с. 95]; *Не хвали жінку тілом, а хвали її ділом* [9, с. 96]; *З корови телячої і з жінки дитячої роботи нема* [9, с. 94]; *Не дивися, що крута в танку, а подивись, як зробить сорочку* [7, с. 63]; *Хорошая для хороших, а работящая для нашего брата* [6, с. 94]; *Не будь красна и румяна, а чтобы по двору прошла да кур сочла* [5, 2, с. 169]; *Женщины красота – домостройство* [6, с. 94]. Подібно і в білорусів: *Боглайка ніколі не будзець гаспадарка* [6, с. 95]; *Не глядзі бела, абы б була проворна* [6, с. 94].

Отже, працьовитість є однією з основних цінностей, які характеризують людину (переважно жінку) у побутовій свідомості всіх східнослов'янських народів. Однак якщо в російських пареміях місце жінки у домі та її обов'язки лімітовані і чітко окреслені, а найважчу роботу виконує чоловік-годувальник, який не лише забезпечує добробут, але й є основою сім'ї: *Жена пряди рубашки, а муж тяни гуж*[1]; *Муж молоти пшеницу, а жена пеки паляницы; Знай баба свое кривое веретено!* [5, 1, с. 290]; *За щами женятся*; *С лица не воду пить, умела бы пироги печь* [6, с. 94]; *Муж в поле пахать, а жена руками махать* [5, 1, с. 293]; *Кто себя не умеет содержать, тому жены и детей не пропитать* [6, с. 96]; *Хоть гайтан порви, да жену корми* [6, с. 123]; *Жена при муже не вспомнит о нуже* [6, с. 124]; *Худой муж умрет, добрая жена по дворам пойдет* [4, 1, с. 444], то в українських прислів'ях домінує думка про необхідність працьовитості не чоловіка, а саме дружини, яка здавна була «руками» й опорою дому і сім'ї: *Без жінки – як без рук* [9, с. 88]; *В хаті жінка три кути держить, муж четвертий* [9, с. 89]; *За господинев у хаті всі кути плачуть* [8: 129]; *Дім держиться не на землі, а на жінці* [9, с. 90]; *Жінка і кам'яну гору пересіче; Добра жінка – то камінна стінка* [9, с. 91]; *Поможи, Боже, нежонатому, а жонатому й жінка поможе; Один жіночий палець потягне більше, як ярем волів* [9, с. 96]; *Мужчина без жінки – то дім без даху* [9, с. 100]; *Господиня в дому – покрова всьому* [8, с. 129] і под. Тому закономірним є характерне лише для українців переконання, що саме подружній стан, у якому жінці відведено активну паритетну роль, є запорукою досягнення матеріального добробуту: *Хто хоче доробитися, мусить*

оженитися [8, с. 291]; *З добров женов і на камені доробишся хліба* [9, с. 94]; *Коня не бий, слуги не проклинай, жінки не дражни, коли хочеш статкувати* [9, с. 95]. Звідси ж паремія-побажання *Аби ніхто не був без жінки і без своєї хати* [2, 2, с. 124)]. У поляків працьовитість – знову-таки ознака передовсім чоловіка: *Chłop robotny, żona pyskata – zdobędą razem pół świata* [16, с. 53]. Однак обов'язки української жінки не обмежувалися лише типово жіночою хатньою роботою (*Чоловікові мішок, а бабі – горщок (черепок)* [9, с. 102]; *Chłop do kielni, baba do patelni* [16, с. 52]), навпаки – *Де жінки тільки горшки пильнують, там в хаті нелад і непорядки панують* [9, с. 89].

Дивергентний родинний, а також суспільний статус української та російської жінки, який у колективній свідомості обох народів реалізується через концепт ПРАЦЯ, зумовлений різними історико-культурними умовами формування національних світоглядів. Контамінований землеробсько-козацький тип суспільного устрою, прадавня матріархальна структура родини сформували колективний образ української жінки – активної, рівної з чоловіком у правах і обов'язках члена сім'ї і громади. Українська жінка протягом віків виконувала всі (в інших народів – чоловічі) функції у час майже постійної відсутності чоловіка в домі. Стійкі асоціативні зв'язки «чоловік – дорога», «жінка – дім», побудовані на унікальному для української етнокультури перехрещенні опозицій «чоловік – жінка» :: «дорога – оселя» :: «мобільність – стабільність», відображені у всіх жанрах українського фольклору, зокрема пісенному, а також паремійному: *Коли стелеться доріжка, козакові не до ліжка; Миля козацька довга* [10, с. 263]; *Птиця з птицею не набається, а козак з дівчиною не наживеться; Козак на дорозі, а надія в Бозі* [11, с. 11]; *Де байрак, там і козак* [10, с. 261].

Хоч для французької побутової свідомості і характерне універсальне для багатьох народів бачення жінки-дружини як дару Божого: *Qui de femme honnête est séparé, d'un don divin est privé* [12, с. 298] (пор. пол. *Dobra żona – perła droga dana od samego Boga; Dobra żona w dom – Bóg w dom* [15, 3, с. 953]), хранительки домашнього вогнища: *Une maison sans fame, (est un) corps sans âme* [3, с. 3]; *Selon l'oiseau le nid, selon la femme le logis*; *Femmes font et défont les maisons* [12, с. 197] (пор. *Добра жінка дім збереже, а погана своїм рукавом рознесе* [9, с. 90] – *Добрая жена дом сбережет, а плохая рукавом разнесет* [5, 1, с. 286)]; *The wife is the key of the house* [19, с. 173]; *Woeful is the household that wants a woman* [18, с. 906]; *The house goes mad when women gad* [14, с. 242]), логема «працьовитість – основна і необхідна ознака дружини», що переважає у відповідних паремійних тематичних групах української, а також польської мов (*Która żona kądziel przędzie, tej dziatki i mąż w koszulach chodzić będzie* [15, 3, с. 956]; *Dobra żona zarobi posag doma* [15, 3, с. 953]), у французькому паремійному корпусі не простежується. Проте серед французьких паремій натрапляємо на прислів'я *Le fuseau doit suivre le hoyau* [12, с. 330], що, з одного боку, вказує на особливості поділу праці у французькій селянській родині (веретено – мотика), а з другого, – свідчить про паритетність релятивних ролей чоловіка і жінки у сфері сімейних стосунків, зокрема при виконанні хатньої роботи, про що свідчить і тлумачення аналізованого прислів'я: жінка не повинна сидіти склавши руки, коли чоловік працює [12, с. 330].

Дружина для носія французької колективної свідомості – це передусім подруга: *Il faut être compagnon et non le maître de sa femme; La nature a soumis la femme à l'homme, mais la nature ne conçoit point d'esclaves* [3, с. 53]; *Il faut ne choisir pour épouse que la femme qu'on choisirait pour ami, si elle était homme* [12, с. 260]. Із наведеними пареміями перегукуються й українські – *Жінка чоловікові подруга, а не прислуга* [9, с. 93]; *Нема вірнішого приятеля, як добра жінка* [9, с. 96] – ще одне свідчення контамінованості української побутової свідомості, у якій співіснують (іноді заперечуючи одна одну) ознаки, котрі поєднують українців зі східними слов'янами, а також риси, спільні з європейськими народами, що кардинально відрізняються від світоглядних засад наших східних сусідів.

Статусно не марковані релятивні ролі чоловіка та жінки в англомовному суспільстві спираються на ієрархічно патріархальну систему цінностей, що зумовлює існування домінантної позиційно-психологічної ролі чоловіка – суворого глави сім'ї, господаря: *If the husband be not at home, there is nobody* [19, с. 173]; *The wrongs of a husband or master are not reproached* [18, с. 924]; *Husbandman ought first to taste of the new grown fruit* [18, с. 394]; *If you sell your purse to your wife, give your breeks into the bargain; He that loses his wife and sixpence has lost a tester* [19, с. 174], годувальника сім'ї: *He that has a wife and children must not sit with his fingers in his mouth* [14, с. 526]. Саме на таке бачення еталонної позиції чоловіка в сім'ї вказує й паремійна настанова щодо суспільного статусу майбутньої дружини: *Go down the ladder when you marry a wife; go up when you choose a friend* [19, с. 172]. Характеристика особливостей побутування паремійних антонімів *A good husband makes a good wife* [18, с. 320] – *A good wife makes a good husband* [18, с. 326] свідчить про преферентність першої приказки зазначеної антонімної пари з огляду на варіативність (пор. *A good Jack makes a good Jill* [18, с. 321]; *A bad husband makes a bad wife* [18, с. 320]), а також частотність фіксації в добірках укладачів різних епох [18, с. 320, 321, 326]. Можна також припустити, що друга приказка є ситуативною модифікацією першої. Така варіативність загалом відповідає принципові поліфонічності паремійного жанру. Крім того, перша письмова реєстрація другої приказки відбулася на півстоліття пізніше. Українські відповідники наведених вище англійських паремій *Добра жінка і лихого чоловіка направить* (варіант – *Добра жінка найгіршого чоловіка переможе*) [9, с. 90]; *Гарний чоловік і погану жінку красить* [9, с. 99] ще раз підкреслюють дивергентність українського сімейного устрою в зіставленні з англійським: вплив жінки стосується сфери етичного, чоловіка – естетичного.

Лише у французькому паремійному корпусі засвідчено приказку, в якій реалізується двобічна взаємозалежність – *Le bon mari fait la bonne femme et la bonne femme fait le bon mari* [3, с. 72], що є ще одним підтвердженням бачення паритетності релятивних ролей чоловіка і жінки у французькій побутовій свідомості. До цієї ж групи паремій належать приказки *Madam vaut bien monsieur (l'homme)* [3, с. 70]; *L'époux (monsieur) vaut bien son épouse (madame)* [3, с. 72], які можуть мати протилежне ситуативне застосування.

У межах ієрархічної і паритетної патріархальної та матріархальної систем цінностей однаково засуджується позиційно-психологічна роль чоловіка-підкаблучника як така, що не відповідає еталонові і спонукає чоловіка до корекції

моделей поведінки: *Біда, коли жінка чоловіком, ніби швець шкірою крутить* [9, с. 88]; *З конем не грай, а жінці кроку не уступай* [9, с. 94]; *Горе тобі, воле, коли тебе корова коле, горе тобі, чоловіче, коли жінка тобі дулі тиче* [9, с. 99]; *Муж у неё колпак*; *У неё муж по ниточке ходит*; *Не муж в мужьях, кем жена владает; не работа в работах под женками воз возити* [5, 1, с. 291-292]; *It is a sorry flock where the ewe bears the bell* [19, с. 173]; *He is hen-pecked, his wife scratches him; He lives under the sign of the cat's foot* [18, с. 476]; *Où femme gouverne et domine, tout s'en va en ruine*; *Wo die Weiber regieren, steigen die Stühle auf die Bänke; Wo die Frau im Hause regiert, ist der Teufel Hausknecht* [3, с. 35]. Протиставлення курки, яка піє, півневі, що мовчить (чи співає тихіше), є універсальною для зіставлюваних мов опозицією, що моделює ситуацію верховенства жінки в сімейних стосунках: *Зле там ся діє, де півень мовчить, а курка піє, зле там і лихо, де жінка кричить, а чоловік – тихо* [9, с. 100]; *Не петь куре петухом, не владеть бабе мужиком* [5, 1, с. 291]; *It is a sad house where the hen crows louder than the cock* [19, с. 173]; *Wo die Henne kräht, und der Hahn schweigt, geht es liederlich zu; Es ist ein schlimm Zeichen, wenn die Henne kräht und die Frau das Meisterlied singt; Malheureuse maison et méchante où coq se tait et poule chante* [3, с. 85]; *La maison est à l'envers lorsque la poule chante aussi que le coq* [12, с. 330].

Таким чином, незважаючи на універсальність, регламентованість і загальну культурну індиферентність суспільних функцій подружжя, зумовлену передусім домінантною роллю християнської традиції у формуванні досліджуваних народних уявлень, проведений зіставний аналіз паремій засвідчив існування певних відмінностей у стереотипізованому колективному баченні статусних ролей чоловіка і дружини в побутовій свідомості носіїв різних мов. Дивергентний родинний статус жінки-дружини в колективних уявленнях слов'янських народів об'єктивується через концепт ПРАЦЯ. Аналіз англійських прислів'їв і приказок засвідчує ієрархічно патріархальну систему сімейних цінностей їх творців, а французьких – указує на паритетність ролей чоловіка і дружини в сімейних стосунках. Поєднання типово слов'янських і власне європейських світоглядних засад, що реалізуються в українських пареміях, підтверджує думку про контамінованість української колективної свідомості.

Примітки

[1] Український відповідник цього прислів'я *Жона пряди, а муж тягни гуж* є запозиченням з російської мови. Українські письмові джерела вперше фіксують його з 1963 р. [9, с. 94].

Література

1. Берестнев Г. И. Самосознание личности в аспекте языка / Г. И. Берестнев // Вопросы языкознания. – № 1. – 2001. – С. 60 – 84.
2. Галицько-руські народні приповідки: в 3-х т., 6 вип. / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів: Друк. Наук. товариства ім. Шевченка, 1901 – 1909. – Т. 1 – 3.

3. Гольдгардтъ-Ландау Г. М. Русскія пословицы, поговорки, прибаутки и притчи въ переводе на соответствующіе имъ галлицизмы и германизмы / Г. М. Гольдгардтъ-Ландау. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1888. – 180 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. Даль. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1 – 4.
5. Даль В. И. Пословицы русского народа: сборник: в 2-х т. / В. И. Даль. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1 – 2.
6. Иллюстровъ І. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ: сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ / І. И. Иллюстровъ. – Изд-е 2-е, испр. и знач. доп. – СПб.: С.-Петербургская Губернская Типогр., 1910. – 469 с.
7. Мацюк З. С. Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів / З. С. Мацюк. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. – 136 с.
8. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
9. Прислів’я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
10. Прислів’я та приказки. Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
11. Українські приказки, прислів’я і таке інше / [впорядкував М. Номис]. – Торонто – Київ: Бескид, 1993. – 226 с.
12. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M. Maloux. – Paris: Librairie Larousse, 2001. – 628 p.
13. Kirnoze Z., Sussmann W. Konzepte des Eignen und des Fremden als Problem der Kulturologie / Z. Kirnoze, W. Sussmann // Свое и чужое в европейской культурной традиции: литература, язык, музыка: Сб. докладов. – Н. Новгород: ДЕКОМ, 2000. – С. 101 – 106.
14. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages / W. Mieder. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
15. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: w IV t. / [red. J. Krzyżanowski]. – Warszawa: Państwowy Instytut Wyd., 1969 – 1972. – T. I – III.
16. Przysłowia polskie / [wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel]. – Wrocław: Wyd. Europa, 2006. – 200 s.
17. Sitarz M. Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background / Magdalena Sitarz. – Kraków: Academia Umiejętności, 2000. – 161 p.
18. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
19. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

Summary

The article is an attempt to trace the peculiarities of the stereotypic national conception of the status and functions of a married couple verbalized in Slavonic, Germanic and Romance proverbs and sayings, differentiate national and universal characteristics of husband and wife in different cultures.